

*El tresor d'Antoniniani a Les Alqueries*¹

de Pere Pau Ripollés i Manuel Gozalbes [plaques 18-26]

En desembre de 1947 es va trobar un tresor format per 144 antoninians durant els treballs d'extracció que es practicaven a la vora dreta del riu Sec de Betxí, a uns dos quilòmetres de Vila-real i dins del terme municipal de Les Alqueries, Castelló (Fig. 1). Posteriorment, el lloc va ser identificat com a part d'un jaciment arqueològic de més de 3.500 metres quadrats. Les excavacions posteriors van descobrir una inscripció funerària i troballes de ceràmica de diversos tipus². Les monedes estaven amagades en un pot esfèric curt i de coll obert, de color gris groguenc, amb una base i un mànec petits. Va sortir a la llum quan els treballadors de l'excavació enderrocaren un mur que formava part d'una construcció modesta, amb base de terra batuda i amb les parets en gran part sense arrebossar. Actualment, el propòsit de l'edifici roman desconegut.

Cent vint-i-dos monedes del tresor van ser finalment recuperades pels treballadors del professor F. Esteve Gálvez, i actualment formen part de la seua col·lecció. Totes elles estan catalogades a continuació i, en el seu moment, seran depositades al Museu de Belles Arts de Castelló. Les 22 monedes restants es van dispersar, però el professor Esteve Gálvez en aquell moment en va veure 10 i va registrar que, excepte una moneda de Felip I, la resta pertanyien a Gal·liè, Salonina i Valerià II; estes monedes no figuren a les estadístiques publicades a continuació.³

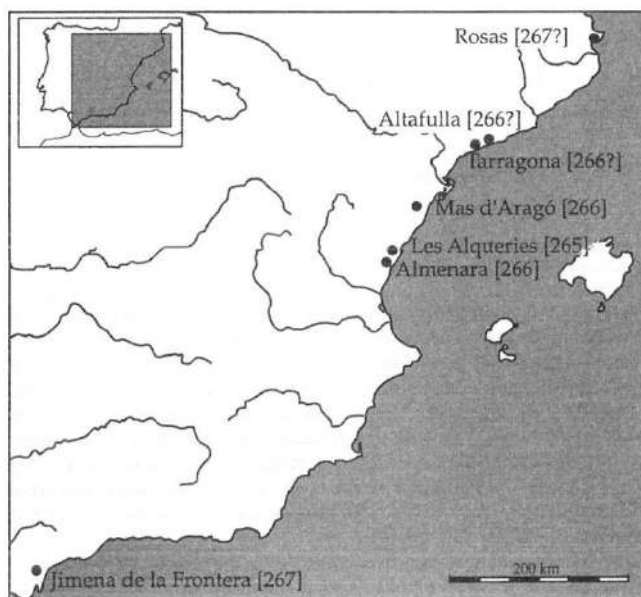

Fig. 1. Tresors del període 260-268 dC en la costa de la Hispània Tarraconense.

¹ Agraïm a Pepa Vázquez i Roberto Saria la seua ajuda amb els motlles i els registres respectivament; a C. E. King i C. J. Howgego pels seus suggeriments i comentaris; al Prof. F. Esteve Gálvez per posar a la nostra disposició tant les monedes com les anotacions sobre el seu descobriment, del qual va ser autor llavors; a Brendan Moore per traduir el nostre text a l'anglès; i a R. H. J. Ashton per les seves intervencions editorials.

² Sobre este lloc, que sembla comprendre una vil·la i un cementiri, veure J.M. Doñate Sebastiá, 'Arqueología Romana de Villareal (Castellón)', *Archivo de Prehistoria Levantina* XII (1969), p. 212 (amb menció al tresor) i F. Arasa, *Territori poblament en època romana a les comarques septentrionals del litoral valencià*, Vol. I (València, 1995), pp. 762-3.

³ En 1951 F. Mateu y Llopis havia mostrat 32 de les 122 monedes i les havia publicat en un volum dedicat a tresors monetaris: 'Hallazgos monetarios VII', *Numario Hispánico* 1 (1952), pp. 244-5, no. 535: The 'Castellon de la Plana' hoard [El tresor de 'Castelló de la Plana'], nom inexacte amb el qual sovint s'ha citat posteriorment.

CATÀLEG⁴

Gordà III

1. Roma. 4a emissió. 241-243 dC.
A/ IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
R/ PM TR P V COS II P P. 4,05g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 25, 89.
2. Roma. 5a emissió. 243-244 dC.
A/ IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
R/ PROVID AVG. 3,55 g; 12 h; *RIC* IV-3, p. 31, 148.

Felip I

3. Roma. 244-247 dC.
A/ IMP M IVL PHILIPPVS AVG
R/ LAETIT FVNDAT. 3,90 g; 7 h; *RIC* IV-3, p. 72, 36b.
4. Roma. 244-247 dC.
A/ IMP M IVL PHILIPPVS AVG
R/ LIBERALITAS AVG II. 3,68 g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 72, 38b.
5. Roma. 244-247 dC.
A/ IMP M IVL PHILIPPVS AVG
R/ SALVS AVG. 4,25 g; 12 h; *RIC* IV-3, p. 73, 46b.
6. Roma. 248 dC.
A/ IMP PHILLIPPVS AVG
R/ SAECVLARES AVG-COS III. 3,64 g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 71, 24c.

Otacilia Severa

7. Roma. 246-248 dC.
A/ M OTACIL SEVERA AVG
R/ CONCORDIA AVG. 4,23 g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 83, 126.
8. Roma. 248-249 dC.
A/ OTACIL SEVERA AVG
R/ PIETAS AVGVSTAE. 4,66 g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 84, 130.

Trajan Decius

9. Roma. 249-251 dC.
A/ IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG
R/ GENIVS EXERC ILLVRICIANI. 4,46 g; 6 h; *RIC* IV-3, p. 122, 16c.
10. Roma. 250-251 dC.
A/ DIVO COMMODO
R/ CONSECRATIO. 2,77 g; 7 h; *RIC* IV-3, p. 132, 94.

Herennia Etruscilla

11. Roma. 249-251 dC.
A/ HER ETRVSCILLA AVG
R/ FECVNDITAS AVG. 3,63 g; 12 h; *RIC* IV-3, p. 127, 55b.
12. Similar. 3,21g; 12 h.

⁴ *Cunetio* = E. Besly i R. Bland, *The Cunetio Treasure* (Londres, 1983); Elks = K. J. J. Elks, 'The eastern mints of Valerian and Gallienus: the evidence of two hoards from eastern Turkey', *NC* 1975, pp. 91- 109.

Volusian

13. Roma. 253 dC.
A/ IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG
R/ P M TR P IIII COS II. 2-71g; 12h; *RIC* IV-3, p. 175, 140.
14. Roma. 253 dC.
A/ IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG
R/ PIETAS AVGG. 2,81g; 12h; *RIC* IV-3, p. 179, 182.

Trebonianus Gallus

15. Roma. 251-253 dC.
A/ IMP CAE C VIB TREB GALLVS AVG
R/ FELICITAS PVBLICA. \perp *. 3--61g; 6h; *RIC* IV-3, p. 162, 34.
16. Roma. 251-253 dC.
A/ IMP CAE C VIB TREB GALLVS AVG
R/ LIBERTAS AVGG. 4,17g; 6h; *RIC* IV-3, p. 163, 39.

Aemilian.

17. Roma. 253 dC.
A/ IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG
R/ PACI AVG. 2,93 g; 7 h; *RIC* IV-3, p. 195, 8.
18. Roma. 253 dC.
A/ IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG
R/ DIANAE VICTRI. 4,51g; 11 h; *RIC* IV-3, p. 194, 2b.

Valerià i Gal·liè: regnat compartit

Valerià

19. Roma. 1a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ APOLLONI PROPVG. 3,67 g; 12 h; *RIC* V-1, p. 45, 74; *Cunetio* 437.
20. Roma. 1a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ VICTORIA AVGG. 2,64 g; 1h; *RIC* V-1, p. 48, 125; *Cunetio* 447.
21. Similar. 2,61g; 12h.
22. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ FELICITAS AVGG. 3,31 g; 12 h; *RIC* V-1, p. 45, 87; *Cunetio* 469.
23. Similar. 3,27 g; 12 h.
24. Similar. 2,87 g; 12 h.
25. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ ORIENS AVG. 3,27 g; 12 h; *RIC* V-1, p. 47, 106; *Cunetio* 481.
26. Similar. 2,70 g; 6 h.
27. Similar. 2,46 g; 12h.
28. Similar. 2,89 g; 12h.
29. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ ORENS AVG (*sic*). 3,98 g ;11 h; cf. *RIC* V-1, p. 47, 106.
30. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ ORIENS AVG. 2,73 g; 12h; *RIC* V-1, p. 47, 106; *Cunetio* 484.
31. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG

- R/ ORIENS AVG. 2,54 g; 1h; *RIC V-1*, p. 47, 106; *Cunetio* 485.
32. Similar. 2,08 g; 1h.
33. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ PROVIDENTIA AVGG. 3,16 g; 12h; *RIC V-1*, p. 47, 113; *Cunetio* 494.
34. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ RESTITVTOR ORBIS. 2,05g; 12h; *RIC V-1*, p. 47, 117; *Cunetio* 495.
35. Milan.
A/ IMP VALERIANVS AVG
R/ SECVRIT PERPET. 3,03 g; *RIC V-1*, p. 57, 256; *Cunetio* 747.
36. Similar. 3,11 g; 6 h.
37. Seca oriental. 254 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ VENVS VICTRIX. 3,27 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 55, 222; *Cunetio* 807.
38. Seca oriental. 254 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ VICTORIA AVGG. 3,00 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 55, 223; *Cunetio* 808.
39. Seca oriental. 255 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ VICTORIAE AVGG. 3,62 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 55, 225; *Cunetio* 822.
40. Seca oriental. 255 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG
R/ VOTA ORBIS. 2,60 g; 5h; *RIC V-1*, p. 60, 294; *Cunetio* 847.
41. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ PIETAS AVGG. 3,08 g; *RIC V-1*, p. 60, 285; *Cunetio* 848.
42. Similar. 3,22 g; 12h.
43. Similar. 2,52 g; 11-12h.
44. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ RESTITVT ORIENTIS. 2,73 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 60, 287; *Cunetio* 850.
45. Similar. 3,14 g; 5 b.
46. Seca oriental. 257 dC.
A/ IMP VALERIANVS AVGG
R/ FELICITAS AVGG. 3,65 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 60, 283; *Cunetio* 834.
47. Seca oriental. 257 dC.
A/ IMP VALERIANVS AVG
R/ P M TR P V COS IIII P P. 2,98 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 59, 277; *Cunetio* 835.
48. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG
R/ PIETAS AVGG. *. 3,68 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 60, 285; *Cunetio* 872.
49. Similar. 3,10 g; 6 b.
50. Similar. 3,43 g; 12 h.
51. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG
R/ RESTITVT ORIENTIS. *. 3,41 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 60, 287; *Cunetio* 874.
52. Similar. 3,14 g; 12 h.
53. Similar. 3,59 g; 5 h.

Gal·liè

54. Roma. 1a sèrie.

- A/ IMP C P LIC GALLIENVS AVG
R/ IOVI CONSERVA. 3,02 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 81, 143; *Cunetio* 545.
55. Roma. 1a sèrie.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS AVG
R/ VIRTVS AVGG. 2,34 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 83, 181; *Cunetio* 549.
56. Similar. 3,81 g; 6 h.
57. Roma. 2a sèrie.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS AVG
R/ VIRTVS AVGG. 2,87 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 83,182; *Cunetio* 572.
58. Roma. 3a sèrie, 1a fase.
A/ IMP GALLIENVS AVG GERM
R/ VIRTVS AVGG. 2,52 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 83, 186; *Cunetio* 599.
59. Similar. 2,51 g; 12 h.
60. Roma. 3a sèrie, 2a fase.
A/ IMP GALLIENVS PF AVG GM
R/ PAX AVGG. 3,38 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 81, 157; *Cunetio* 614.
61. Roma. 4a sèrie, 1a fase.
A/ IMP GALLIENVS PF AVG GM
R/ PAX AVGG. $\overline{\text{TL}}$. 3,29 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 81, 157 var.; *Cunetio* 626.
62. Roma. 4a sèrie, 1a fase.
A/ IMP GALLIENVS PF AVG GM
R/ PAX AVGG. $\underline{\text{VL}}$. 5,26 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 81, 157 var.; *Cunetio* 632.
63. Roma. 4a sèrie, 2a fase.
A/ IMP GALLIENVS AVG
R/ PAX AVGG. $\overline{\text{TL}}$. 3,84 g; 12 h; *Cunetio* 635.
64. Seca de la Gàl·lia.
A/ GALLIENVS PF AVG
R/ VIRT GALLIENI AVG. 3,08 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 72, 54; *Cunetio* 728.
65. Seca oriental. 255 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS AVG
R/ VIRTVS AVGG. 3,81 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 104, 455; *Cunetio* 846.
66. Seca oriental. 255 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS AVG
R/ RESTITVT ORIENTIS. 3,25 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 103, cf. 448.
67. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG
R/ PIETAS AVGG. 3,87 g; 7 h; *RIC V-1*, p. 103, 447; *Cunetio* 849.
68. Similar. 3,42 g; 5 h.
69. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG
R/ VIRTVS AVGG. 3,90 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 104, 456; *Cunetio* 852.
70. Seca oriental. 257 dC.
A/ IMP GALLIENVS AVG
R/ VICTORIA GERMAN. 3,28 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 104, 452; *Cunetio* 839.
71. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG
R/ PIETAS AVGG. $\overline{\text{R}}$. 3,76 g; 7 h; *RIC V-1*, p. 103, 447; *Cunetio* 867.
72. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG
R/ VIRTVS AVGG. $\overline{\text{*}}$. 3,23 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 104, 456; *Cunetio* 875.

Salonina

73. Roma. 1a sèrie.
A/ SALONINA AVG
R/ IVNO REGINA. 3,10 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 111, 29; *Cunetio* 651.
74. Similar. 2,74 g; 7 h.
75. Similar. 2,02 g; 6 h.
76. Similar. 3,18 g; 12h.
77. Similar. 2,65 g; 6 h.
78. Similar. 2,88 g; 4-5 h.
79. Roma. 1a sèrie.
A/ SALONINA AVG
R/ PIETAS AVGG. 2,81 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 111, 35; *Cunetio* 655.
80. Similar. 2,30 g; 12 h.
81. Roma. 1a sèrie.
A/ SALONINA AVG
R/ VENVS VICTRIX. 3,12 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 112, 37 corr.; *Cunetio* 657.
82. Milan.
A/ SALONINA AVG
R/ FECVNDITAS AVG. 2,31 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 114, 57; *Cunetio* 757.
83. Similar. 2,41 g; 11 h.
84. Seca de la Gàl·lia.
A/ SALONINA AVG
R/ FELICITAS PVBLICA. 3,37 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 108, 6; *Cunetio* 732.
85. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ CORN SALONINA AVG
R/ CONCORDIA AVGG. 3,97 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 114, 63; *Cunetio* 855.
86. Similar. 3,90 g; 5 h.
87. Similar. 3,62 g; 11 h.
88. Similar. 3,82 g; 11 h.
89. Similar. 2,8g; 11-12 h.
90. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ SALONINA AVG
R/ ROMAE AETERNAE. 2,88 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 115, 67; *Cunetio* 856.
91. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ CORN SALONINA AVG
R/ CONCORDIA AVGG: ⚔. 4,05 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 114, 63; *Cunetio* 870.

Valerià II

92. Roma.
A/ P C L VALERIANVS NOB CAES
R/ PIETAS AVGG. 2,39 g; 11 h; *RIC V-1*, p. 118, 20; *Cunetio* 664.
93. Roma.
A/ DIVO CAES VALERIANO
R/ CONSECRATIO. ⚔. 3,22 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 119, 27; *Cunetio* 686.
94. Similar. 2,83 g; 7 h.
95. Roma.
A/ DIVO CAES VALERIANO
R/ CONSECRATIO. 1,98 g; 11 h; *RIC V-1*, p. 118, 24; *Cunetio* 677.
96. Similar. 2,99 g; 7 h.
97. Seca de la Gàl·lia.
A/ VALERIANVS CAES
R/ IOVI CRESCENTI. 4,01 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 116, 3; *Cunetio* 738.

98. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ VALERIANVS NOBIL CAES
R/ PRINC IVVENTVTIS. 3,05 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 122, 49; *Cunetio* 857.

Saloninus

99. Roma.
A/ LIC COR SAL VALERIANVS N CAES
R/ PRINC IVVENT. $\overline{\text{LP}}$. 3,91g; 12 h; *RIC V-1*, p. 126, 28; *Cunetio* 700.
100. Seca de la Gàl·lia.
A/ SALON VALERIANVS CAES
R/ PIETAS AVG. 2,22 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 124, 9; *Cunetio* 744.
101. Seca oriental. 256-257 dC.
A/ SALON VALERIANVS NOB CAES
R/ SPES PVBLICA. 3,35 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 127, 36; *Cunetio* 858.
102. Similar. 3,10 g; 5 h.
103. Similar. 3,51 g; 11 h.
104. Seca oriental. 258-259 dC.
A/ SALON VALERIANVS NOB CAES
R/ SPES PVBLICA. $\overline{\text{L}}$. 3,71 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 127, 36; *Cunetio* 878.

Gal·liè, regnat en solitari

Gal·liè

105. Roma. 1a sèrie.
A/ IMP GALLIENVS AVG
R/ VIC GALL AVG III. $\overline{\text{TL}}$. 1,96 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 156, 296 var.; *Cunetio* 888.
106. Roma. 2a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ IOVI VITORI. $\overline{\text{SL}}$. 3,41 g; 8 h; *RIC V-1*, p. 150, 221; *Cunetio* 938.
107. Roma. 2a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ VICTORIA AVG [III]. $\overline{\text{TL}}$. 2,76 g; 4 h; *RIC V-1*, p. 157, 301/305; *Cunetio* 947.
108. Roma. 2a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ VICTORIA AVG III. $\overline{\text{TL}}$. 2,58 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 157, 305; *Cunetio* 950.
109. Similar. 2,76 g; 4-5 h.
110. Roma. 2a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ VICTORIA AVG III. 3,18 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 157, cf. 305; *Cunetio* 958.
111. Roma. 2a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ PAX AVG. $\overline{\text{VL}}$. 2,56 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 153, 256; *Cunetio* 965.
112. Roma. 4a sèrie.
A/ GALLIENVS AVG
R/ INDVLGENT AVG. $\overline{\text{P}}$. 3,56 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 148, 205; *Cunetio* 1118.
113. Seca oriental. Abans de la usurpació de Macrià i Quiet.
A/ IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG
R/ VICTORIA AVG. $\overline{\text{L}}$. 3,67 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 104, 450; *Cunetio* 1877.
114. Seca oriental. Elks, 2a emissió. 263 dC.
A/ GALLIENVS PF A YG
R/ VIRTVS AVGVSTI. $\overline{\text{L}}$ *. 4,13 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 190, 672 var.
115. Seca oriental. Elks, 3a emissió. 264 dC.
A/ GALLIENVS AVG

- R/ AEQVTAS AVG. *⊥. 2,89 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 186, 627; *Cunetio* 1894.
 116. Seca oriental. Elks, 3a emissió. 264 dC.
 A/ GALLIENS AVG
 R/ AETERNITATI AVG. ✱. 3,30 g; 5 h; *RIC V-1*, p. 187, 630.

Salonina

117. Roma. 1a i 2a sèrie.
 A/ SALONINA AVG
 R/ VESTA. 7̄. 2,48 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 194, 32; *Cunetio* 988.
 118. Roma. 1a i 2a sèrie.
 A/ SALONINA AVG
 R/ PVDICITIA. 7̄7̄. 2,60 g; 1 h; *RIC V-1*, p. 194, 25; *Cunetio* 991.
 119. Roma. 1a i 2a sèrie.
 A/ SALONINA AVG
 R/ VENVS GENETRIX. 3,00 g; 12 h; *RIC V-1*, p. 194, 30; *Cunetio* 995.
 120. Roma. 4a sèrie.
 A/ SALONINA AVG
 R/ PVDICITIA. 7̄. 3,23 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 194, 25; *Cunetio* 1146.
 121. Seca oriental. Elks, 4a emissió. 265 dC.
 A/ SALONINA AVG
 R/ CERERI AVG. 7̄7̄7̄7̄. 3,11 g; 6 h; *RIC V-1*, p. 200, 90 var.

Quiet

122. Seca oriental. 260-261 dC.
 A/ IMP C FVL QVIETVS P F AVG
 R/ AEQVTAS AVG [sic]. *⊥. 4,42 g; 12 h; *RIC V-2*, p. 583, 10.

	Roma	Milan	Seca oriental	Seca de la Gàl·lia	Incert	TOTAL
Gordià III	2					2
Felip I	4					4
Otacília Severa	2					2
Trajà Decius	2					2
Herennia Etruscilla	2					2
Volusià	2					2
Trebonianus Gallus	2					2
Aemilià	2					2
Valerià	16	2	17			35
Gal·liè (253-260)	10		8	1		19
Salonina (253-360)	9	2	7	1		19
Valerià II	5		1	1		7
Saloninus	1		4	1		6
Gal·liè (260-268)	8		4			12
Salonina (260-268)	4		1			5
Quiet			1			1
TOTAL	71	4	43	4		122

Fig. 2. Composició del tresor de Les Alqueries.

El tresor de Les Alqueries està format exclusivament per antoninians de tots els emperadors entre Gordià III i Gal·liè (Fig. 2). Les monedes del regnat conjunt de Valerià i Gal·liè (253-260) formen el 72,9% del total, enfront del 14,7% del període 241-252 i el 12,3% del període post-260. Les tres peces més recents són una moneda de la quarta emissió romana de Gal·liè

(INDVLGENT AVG), una moneda de Salonina (PVDICITIA) de la mateixa emissió i una moneda de Salonina d'Antioquia amb una branca de palma a l'exerg (CERERI AVG), totes daten del 265 dC⁵. Això indica una data d'enterrament del 265 al 266 dC, tot i que és clar que teòricament és possible que el tresor fos enterrat posteriorment, ja que el seu propietari havia exclòs deliberadament els abundants números de la cinquena i la sisena edició de Roma (dC 266 i dC 267-268) a causa de la pobra qualitat del seu metall.

Tresors	Província	Última moneda	Monedes totals	Monedes 253-268	Distribució de les monedes de 253-268 dC (%)					
					Roma	Gàl·lia (V-G)	Gàl·lia (Pòstum)	Milan	Est/ orient	Altres
Vila-real	H.Tarraconense	265	122	104	50,95	3,84	—	3,84	41,34	—
Almenara	H.Tarraconense	266	31	23	30,43	—	4,34	4,34	56,52	4,34
Mas d'Aragó	H.Tarraconense	266	53	37	54,05	—	—	18,91	24,32	2,70
Tarragona	H.Tarraconense	266 (?)	105	54	51,8	3,70	—	1,8	24,07	18,51
Altafulla	H.Tarraconense	266 (?)	230	144	71,52	8,33	0,69	5,55	10,41	3,47
Jimena de la Frontera	Bètica	267	29881	28931	73,14	0,67	0,25	8,94	15,51	1,45
Etaples	Bèlgica	268	3791	3030	5,84	14,42	77,55	0,26	0,06	1,84
Mons-Boubert	Bèlgica	268	572	395	12,65	13,67	68,10	0,50	1,51	3,50
Rocquencourt	Bèlgica	266	4913	3168	11,67	15,71	65,53	0,88	1,54	4,64
Sta. Ma de Turín	Alpes Cottiae	266	810	804	27,36	0,12	—	70,02	0,74	0,99
Satnica	Pannonia	267	605	558	79,21	1,79	—	5,01	6,27	7,70
Dvor	Pannonia	265	97	67	84,41	—	—	1,29	12,98	1,29
Imbriobeck	Pannonia	265	273	265	51,32	4,52	—	14,71	14,33	15,09
Orchmenos	Macedonia	266	95	95	30,52	2,10	—	—	57,89	9,47

Fig. 3. Tresors del període 265-268 dC trobats a diverses províncies romanes.

L'abundància de monedes orientals és una de les característiques destacables del tresor, ja que formen un 35,24% del total i un 41,34% per al període 253-265, gairebé tan alt com els percentatges de monedes de l'emissió a Roma. Entre les monedes orientals del tresor hi ha una de Quiet; les seves monedes, i les del seu germà Macrià, apareixen regularment als tresors ibèrics, encara que en un nombre modest. Les monedes orientals en general són relativament escasses a les parts centrals de l'imperi, però apareixen amb freqüència als tresors (Fig. 3) i com a troballes casuals a la península ibèrica.⁶ El fet que una de les tres darreres monedes del tresor siga

⁵ R. Bland i A. Surnett (eds), *The Normanby Hoard and Other Roman Coin Hoards* (Londres, 1988), pp. 119-23; Elk, (n. 4), pp. 105-6.

⁶ J. P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311* (París, 1959), p. 219, n. 9, assenyalant l'escassetat de monedes de Macrià i Quiet a l'Oest. Per exemple, el tresor de Falerone, que es troba a prop de la costa adriàtica i que data del c. 265 dC, només té un 0,7% de monedes de Macrià d'un total de 7591 peces, representant només el 0,7% (G. Moretti, 'Ripostiglio monetale rinvenuto nell'area dell'antica Falerio', *Notizie degli Scavi di Antichità* 1922, pp. 59-76), en comparació amb el 0,8% al tresor de Les Alqueries, el 4,34% al tresor d'Almenara (M. Gozalbes, 'El tesoro de Almenara' *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXXVI (1996-97), pp. 599-621), el 3,95% al tresor Jimena

oriental suggereix que les monedes orientals arribaven a Espanya poc després de ser encunyades; això també ho confirmen altres acords.⁷ Estes qüestions es parlaran a continuació.

Una altra característica del tresor és l'absència de monedes de Pòstum, cosa que corrobora la teoria que les seves monedes no circulaven per la península Ibèrica en gran nombre, tot i que l'Imperi Gal que va crear hi va exercir algun tipus de control durant diversos anys (veure més endavant).⁸

Els tresors de la segona meitat del segle III són especialment nombrosos a Europa occidental i, generalment, s'interpreten com a reflex d'un període de considerable inestabilitat política i econòmica. Les incursions bàrbares a través del Rin i el Danubi van ser un problema constant i van mantenir les tropes imperials ocupades a les fronteres durant els regnats de Valerià/ Gal·liè, Pòstum i els seus successors. L'esdeveniment polític més significatiu del període a les províncies occidentals va ser sens dubte la secessió de l'Imperi Gal iniciada per Pòstum el 260 dC.⁹ Queda molt incert sobre la situació política a Espanya en el període 260-268 dC. Fins ara l'arqueologia ha aportat poca llum i l'única informació proporcionada per les fonts literàries és la *Historia Augusta*, *Divus Claudius* 7.5, que fa referència a que Espanya forma part de l'Imperi Gal. Malauradament, el context és el regnat de Tètric, quan Espanya segurament tornava a estar baix el control de Roma.¹⁰ L'epigrafia espanyola corrobora la tradició que sosté que es va produir una secessió, però suggereix que va tindre lloc abans. Hi ha almenys quatre inscripcions espanyoles que fan referència a Pòstum (260-269), però cap no fa referència als seus successors a l'Imperi Gal.¹¹ No hi ha inscripcions referents a Gal·liè que es puguin datar amb seguretat entre el 260 i el 268 dC: les inscripcions de l'imperi central només reapareixen a l'inici del regnat de Claudi II (268-270), que podria haver estat reconegut com a emperador a Espanya l'inici del seu regnat.¹² Llavors, sembla probable que Espanya, o part d'ella, se separara de l'Imperi Gal en temps de Pòstum, abans del que suggereix la *Historia Augusta*, i que es reincorporara a l'imperi central a finals de la dècada de 260. L'extensió del territori ibèric que es va segregar i quan se segregaren en parts individuals són qüestions a debat. Generalment s'accepta que la Hispània Tarraconense estava controlada per l'Imperi Gal, però l'opinió està dividida en els casos de Bètica i Lusitània.¹³

de la Frontera (H. D. Gallwey, 'A hoard of third century antoniniani from southern Spain', *NC* 1962, pp. 335-408) i el 8,1% al tresor Mas d'Aragó. Per a la discussió d'aquest fenomen i de la presència de monedes orientals en general a Espanya, veure M. Gozalbes, 'El tesoro del Mas d'Aragó (Cervera del Maestre, Castelló) y la dècada del 260 dC', *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 17 (1996), pp. 383-404. Veure també I. Pereira, J.-P. Bost and J. Hiernard, *Fouilles de Conimbriga III, les monnaies* (París, 1974), pp. 236-8. Les monedes orientals també es troben al llarg dels Balcans, però generalment són anteriors i semblen ser el resultat de l'expedició de Macrià allà.

⁷ Al tresor d'Almenara, les monedes de quarta emissió d'Antioquia acompanyen les monedes de la cinquena emissió de Roma, cosa que suggereix un cert retard, encara que molt petit: Gozalbes, "El tesoro de Almenara" (n. 6).

⁸ Veure I. Pereira et al (n. 6), pp. 235-6, n. 14. Tingueu en compte, però J. M. Gurt, 'Comentario sobre un lote de monedas de Póstumo', *Gaceta Numismática* 45 (1977), pp. 10-13, que tracta d'un possible tresor, trobat a Roses (Girona), de set monedes de Pòstum, l'última data del 267 dC. El nostre coneixement d'esta troballa és escàs, però el fet que sembla que només contenia monedes de l'Imperi Gal pot reflectir que provenia del nord.

⁹ J. F. Drinkwater, *The Gallic Empire* (Stuttgart, 1987).

¹⁰ Drinkwater (n.9), p. 70; J. Lafaurie, 'L'empire gaulois. Apport de la numismatique', *ANRW* 2, p. 872.

¹¹ *CIL* II, 4919 (Miranda de Ebro, Burgos); *CIL* II, 4943 (Guadix, Granada); *CIL* II, 5736 (Colino, Astúries); el mil·liari d'Errekalear: J. A. Abásole et al, 'Columna miliaria de Errekalear (Vitoria-Alava)', *Estudios de Arqueología Alavesa* 11 (1983), pp. 427-39. Veure també J. Lostal, op. cit. n. 18 més endavant.

¹² Veure A. Balil, 'Hispania en los años 260 a 300 d.d. J.C.' *Emerita* 27 (1959), p. 274. D'altra banda, la manca en la *Historia Augusta* d'un esment a la recuperació d'Espanya, o d'una part, per part de Claudi II suggereix que l'esdeveniment s'havia produït abans.

¹³ Per a veure diferents punts de vista, consultar Drinkwater (n. 9), p. 118; P. Le Roux, *L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 409* (Paris, 1982), p. 380; I. Pereira et al. (n. 6), p. 236, n. 32; J. Hiernard, 'Monnaies d'or et histoire de l'empire gallo-romain', *RBN* 1983, pp. 82, 84 i 86; M. Christol, 'La félicité de

Fins fa poc, qualsevol tresor d'Espanya que incloguera monedes de Gal·liè, com en el cas de Les Alqueries, s'interpretava com a prova més o menys directa de les invasions bàrbares a través del Rin i el Danubi durant els regnats de Valerià/ Gal·liè, Pòstum i els seus successors.¹⁴ No obstant això, com un de nosaltres ha assenyalat en un altre lloc,¹⁵ sembla que tots els tresors afectats daten del 265 al 267 dC (veure Fig. 1), mentre que les invasions, tot i que la seua cronologia precisa segueix sent incerta, es degueren produir abans d'esta data, probablement en el període 259-264 dC. De fet, hi ha alguns tresors que poden datar del c. 260, i reflectirien les invasions, tot i que són massa escasses com per permetre treure cap conclusió ferma.¹⁶

Un motiu alternatiu per a l'ocultació de les Alqueries i la resta de tresors del període 265-267 poden ser les activitats dels pirates i els moviments marítims de les comunitats franques (inclosos els francs que servien d'auxiliars a l'exèrcit de Pòstum: *Historia Augusta, Vit. Gal. 7, 1*), que han estat documentats des d'una data lleugerament posterior.¹⁷ La ubicació costanera dels tresors (Fig. 1) seria coherent amb esta hipòtesi que, per altra part, resulta improbable.

Una tercera solució seria associar els tresors de mitjans de la dècada de 260 amb la formació de l'Imperi Gal i la secessió d'almenys part d'Espanya; llavors podrien reflectir enfrontaments entre els partidaris de Gal·liè i Pòstum al voltant del 266-267 dC. Les evidències epigràfiques donen una mica de suport. Per exemple, dels sis mil·liaris coneguts de la Hispània Tarraconense entre el 253 i el 268 dC, tres pertanyen al regnat conjunt de Valerià i Gal·liè (daten del 253 al 256), i tres a Pòstum (daten del 260 al 268), potser reflectint el control successiu sobre territori peninsular.¹⁸ Espanya hauria estat important per a les dues parts. La Legio VII Gemina hi estava allotjada. La *Historia Augusta* descriu Espanya en este moment com un dels pilars de l'imperi, possiblement en el sentit econòmic, i és probable que Espanya fos una font important de blat, oli, metalls i altres productes, a més d'impostos.¹⁹ Esta hipòtesi explicaria per què tots els tresors en qüestió estaven enterrats a prop de la via Augusta (Fig. 1), una artèria militar important. Altres tresors interiors aparentment enterrats a prop de la via Augusta es podrien explicar de la

Postume', in H. Huvelin et al (eds), *Mélanges de numismatique offert à Pierre Bastien* (Wetteren, 1987), p. 116; A. Padilla, *La Provincia Romana de la Bética* (Ecija, 1989), pp. 20-1.

¹⁴ Sobre a les invasions i les seues conseqüències, veure, per exemple, E. Demougeot, *La formation de l'Europe et les invasions barbares: des origines germaniques à l'avènement de Diocletien* (Paris, 1969), pp. 484-507; A. Cepas, 'Uso de la numismática como documento histórico: las invasiones del s.III', *La Moneda Hispánica. Ciudad y Territorio (Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua. Madrid, noviembre 1994)*, *Anejos de Archivo Español de Arqueología XIV* (1995), pp. 361-8. I. Martínez Mira ha analitzat el tema extensament en la seua tesi doctoral inèdita (Universitat d'Alacant, 1992).

¹⁵ Gozalbes, 'El tesoro de Almenara' (n. 6).

¹⁶ Sobre Vilauba (A. Roure et al., 'Trobada d'un conjunt monetari a Vilauba (Camos, Pla de l'Estany)', *Empúries* 48-50 (1986-89), pp. 268-81); sobre Benicató (M. Llorens and P. P. Ripollès, 'El depósito monetario de la domus A de Romeu: nuevas aportaciones a la circulación de moneda de bronce en Saguntum durante el s.III d.C.', *Saguntum* 28, p. 221; i sobre D'Eula (A. Gonzalez i J. M. Abascal, 'La ocultación monetaria de la D'Eula, Crevillente (Alicante) y su significación para el estudio de las invasiones del siglo III', *Lucentum* VI (1987), pp. 183-96).

¹⁷ S. J. Keay, 'The Conventus Tarraconensis in the third century AD: crisis or change?', *The Roman West in the Third Century* (Oxford, 1981), p. 477; cf. D. Gricourt, 'Les incursions de pirates de 268 en Gaul septentrionale et leurs incidences sur la politique de Postume. A propos du hiatus numismatique d'Ardies', *TM* 10 (1988), pp. 9-43.

¹⁸ J. Latala, *Los miliarios de la provincia Tarraconense* (Zaragoza, 1992), nos. 124-9, amb mapes en pp. 402-3 (l'atribució a Victorí del mil·liari n. 130 és dubtosa). Veure també n. 11 més amunt; Lafaurie (n. 10), pp. 871-2, 963-4, 1908; Drinkwater (n. 9), p. 33.

¹⁹ *Historia Augusta, Divus Claudius 7, 5*: 'Gallia et Hispania, vires rei publicae', encara que el fragment pot haver estat reeditat a finals del segle IV. Almenys 20 mines haurien estat actives a Espanya durant este període: C. Domergue, *Les mines de la péninsule ibérique dans l'antiquité romaine* (Rome, 1990), pp. 215-24. Veure també Drinkwater (n. 9), p. 211, n. 17; K. W. Harl, *Coinage in the Roman Ecolomy* (London, 1996), pp. 13 and 145; K. Hopkins, 'Trade and taxes in the Roman Empire', *JRS* 70 (1980), pp. 101-5.

mateixa manera, per exemple els de Llanos de Ciego (Cazarla, Jaen), Ecija (Sevilla) o fins i tot Valverde del Camino (Huelva); estos tresors encara no s'han publicat de forma satisfactòria, però sabem que contenen un gran nombre de monedes tardanes de Gal·liè.²⁰ No obstant això, cap d'estes hipòtesis explica per què es produeixen tantes monedes orientals en els teixits espanyols del període 265-267 dC, al mateix temps que són relativament infreqüents en els tresors contemporanis que es troben en altres províncies occidentals. Veure Fig. 3. En els tresors de Bèlgica, predominen les monedes gal·les de Pòstum i Valerià-Gal·liè.²¹ En els tresors de Belgica, predominen les monedes gal·les de Pòstum i Valerià-Gal·liè. A la Gàl·lia Cisalpina predomina Milà. A Panònia, la majoria de les monedes van ser encunyades a Roma, amb un nombre menor de Siscia i Viminacium. Com era d'esperar, els tresors panonians també tenen una presència significativa de monedes orientals, però només el tresor més oriental, el d'Orchomenos (Boiotia), té la majoria de les monedes orientals i, de fet, és de composició notablement similar al de l'Almenara. La proporció de monedes orientals als tresors espanyols és elevada en tots els casos. La majoria d'estos tresors provenen de la costa de la Hispània Tarraconense, però el fet que el tresor de Jimena de la Frontera a Baetica tinga una elevada proporció de monedes orientals ens hauria de fer revisar l'opinió de Callu, que considera que el tresor és ibèric només per accident.²² A primera vista, el comerç pot semblar una explicació atractiva per a les monedes orientals dels tresors espanyols. Però no explicaria adequadament el seu gran nombre, la concentració de les seues dates d'emissió en un període bastant breu ni el que arribaren a Espanya en un temps relativament curt després de l'emissió. Com han assenyalat recentment Duncan-Jones i Howgego, els moviments de moneda generats pel comerç entre diferents regions solen ser lents i d'escala relativament reduïda.²³ Algunes de les monedes orientals dels tresors espanyols es poden explicar d'esta manera, però, si el comerç es plantejara com l'explicació de la major part d'ells, caldria imaginar un intercanvi de mercaderies únic, gran i irreplicable entre l'est i Espanya durant este període. Per a això no hi ha proves històriques o arqueològiques i, de fet, se sol suposar que el comerç disminueix durant els períodes d'instabilitat.²⁴ Per últim, per tant, estem inclinats a explicar la moneda oriental a Espanya com a despesa estatal, el principal mitjà pel qual es van posar en circulació les monedes al món antic.²⁵ Sembla que l'encunyació oriental no

²⁰ Llanos de Ciego (monedes de Gal·liè): M. Tarradell, 'Sobre las invasiones germánicas del s.III d.C. en la Península Ibérica', *Estudios Clásicos* 3 (1955), p. 105. Ecija (monedes del període de Gal·liè): S. Ordoñez, *Colonia Augusta Firma Astigi* (1988), pp. 61 i 78. Valverde del Camino (800 radiates entre Gordià III i Gal·liè): A. Balil, 'Las invasiones germánicas en Hispania durante la segunda mitad del siglo III d. De J.C.', *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Rome* IX (1957), p. 142.

²¹ Malauradament no hi ha registres d'acumulacions de zones com Àfrica o el sud d'Itàlia amb les quals es puguen fer comparacions. El material de la figura 3 es deriva de la següent manera: M. Gozalbes, 'El tesoro de Almenara' (n. 6); idem, 'Mas d'Aragó' (n. 6); Gallwey (n. 6) (tresor de Jimena de la Frontera: el lloc de troballa de vegades es dona com Gibraltar o Serranía de Ronda, el primer és més precís); J. Hiemard, 'Recherches numismatiques sur Tarragone au IIIème siècle après Jésus-Christ', *Numisma* 1978, pp. 150-5 (tresors d'Altafulla i Tarragona); J. B. Giard, 'Le trésor d'Estaples', *RN* 1965, pp. 206-24; M. Amandry et al., 'Le trésor de Mons-Boubert (Somme)', *TM* 9 (1987), pp. 31-45; D. Hollard and P. Gendre, 'Le trésor de Rocquencourt et la transformation du monnayage d'imitation sous le règne de Postume', *TM* 8 (1986), pp. 9-45; G. Cornaggia, 'Gli Antoniniani del III secolo nel ripostiglio di via S. Maria e Stampatori a Torino', *RIN* 31 (1918), pp. 234-71; A. Demo, 'Münzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet zwischen den Flüssen Sava und Drava', *Archeolowski Vestnik* 33 (1982), pp. 258-495 (tresors de Satnica, Dvor i Imbriobeck); O. Voetter, 'Zu Gallienus und seiner Familie', *NZ* 45 (1912), pp. 163-8 (tresor d'Orchomenos).

²² Callu (n. 6), p. 267.

²³ R. P. Duncan-Jones, *Structure and Scale in the Roman Economy* (Cambridge, 1990), p. 42; C. J. Howgego, *Ancient History from Coins* (Londres, 1995), p. 92 (amb alguns contraexemples a la p. 93).

²⁴ Per exemple, els naufragis del segle III semblen ser relativament pocs en nombre: veure A. J. Parker, *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces* (Oxford, 1992; BAR International Series 580).

²⁵ Howgego (n. 23), p. 91.

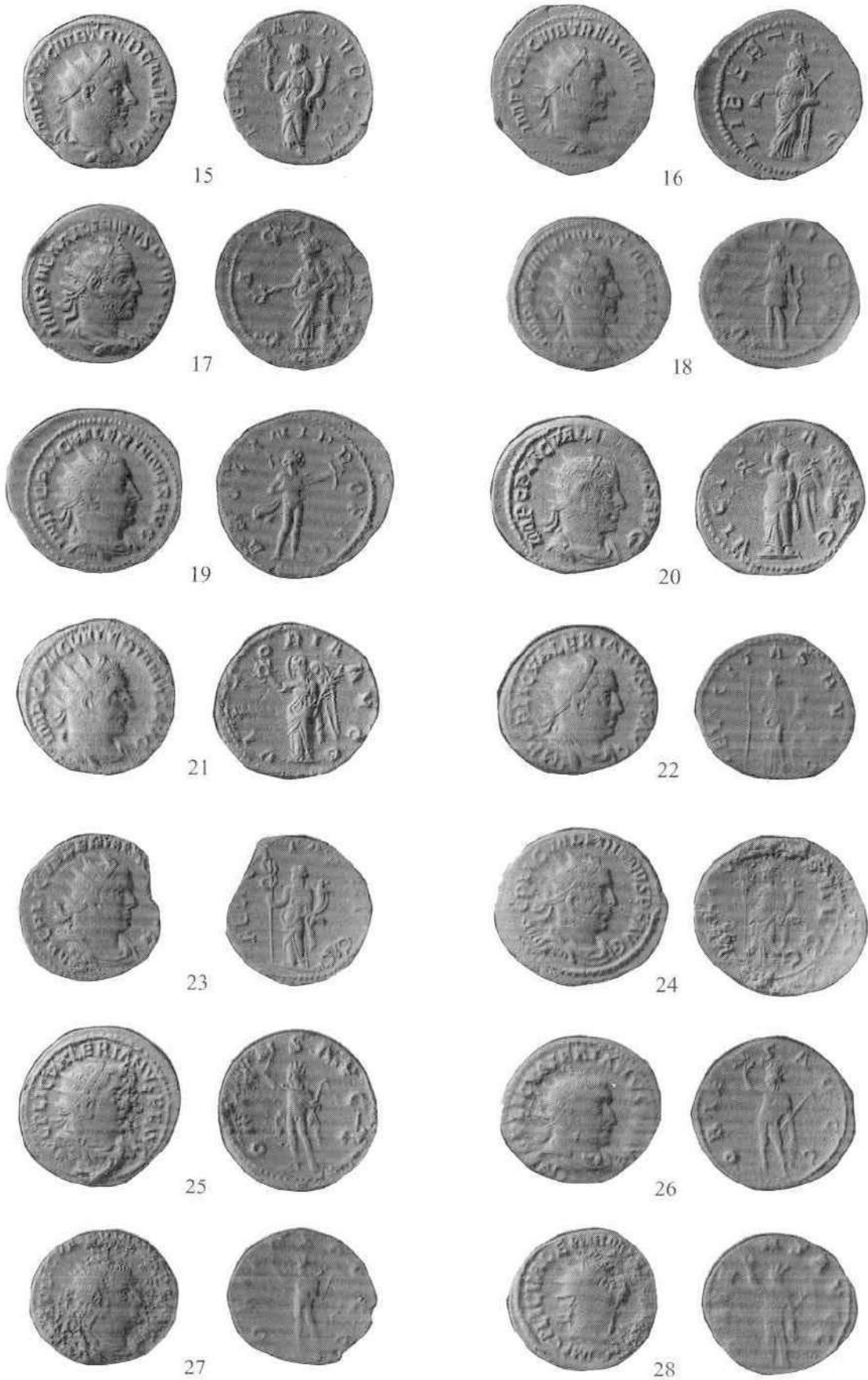
s'utilitzava per fer pagaments regulars a l'Oest.²⁶ En este cas, de tota manera, hauríem d'imaginar una transferència d'encunyació limitada cronològicament en lloc d'una transferència regular. Una causa militar pot ser la més probable. Podríem imaginar la transferència de mercaderies d'Espanya a l'Est per utilitzar-les en una campanya concreta per part de l'exèrcit o, més probablement, una transferència de tropes de l'Est a Espanya per participar en una campanya concreta, potser aquella que, com hem suggerit més amunt, Gal·liè podria haver dut a terme contra Pòstum. Els desplaçaments de tropes en este període no són infreqüents,²⁷ i hi ha exemples anteriors d'instal·lacions de forces militars orientals a Espanya,²⁸ tot i que no hi ha evidències directes d'estos moviments cap a Espanya a mitjan de de la dècada de 260. Esta suposada transferència hauria tingut lloc probablement per via marítima, atesa la ubicació costanera de la majoria dels tresors a Espanya que inclouen monedes orientals. Almenys algunes de les monedes poden haver estat enviades en bosses on predominaven les monedes orientals.²⁹

²⁶ id., 'The circulation of silver coins, models of the Roman economy and crisis in the third century A.D.: some numismatic evidence', in C. E. King and D. G. Wigg (eds), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World: the Thirteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, 1993 (SFMA 10; Berlin, 1996), p. 229.

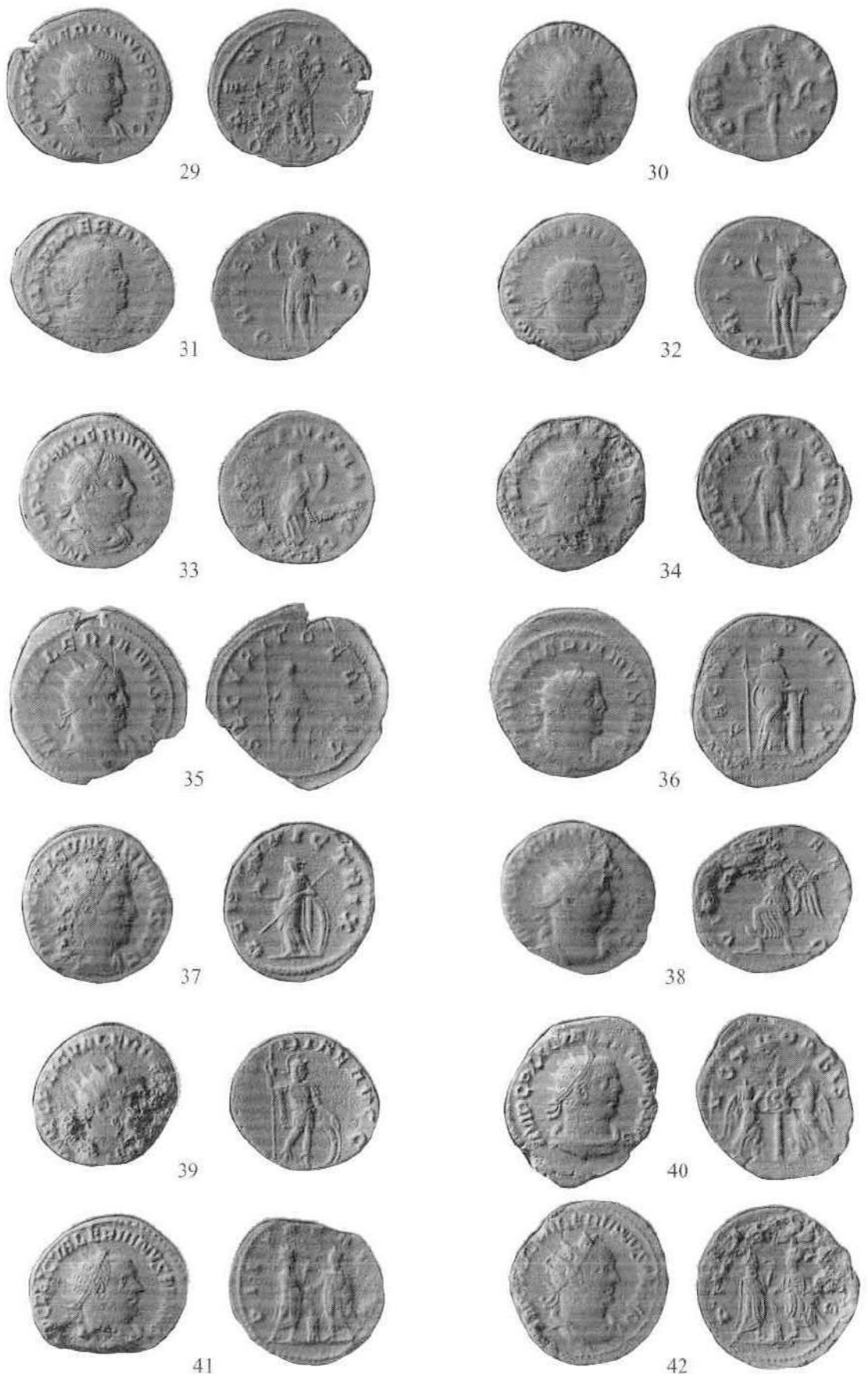
²⁷ Drinkwater (n. 9), pp. 111-16.

²⁸ Le Roux (n. 13), pp. 375 and 382-3.

²⁹ Per exemple, hi ha nombroses matrius/ enllaços d'encuny entre les monedes orientals del tresor Jimena de la Frontera: Gallwey (n. 6), pàg. 36.

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (2)

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (3)

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

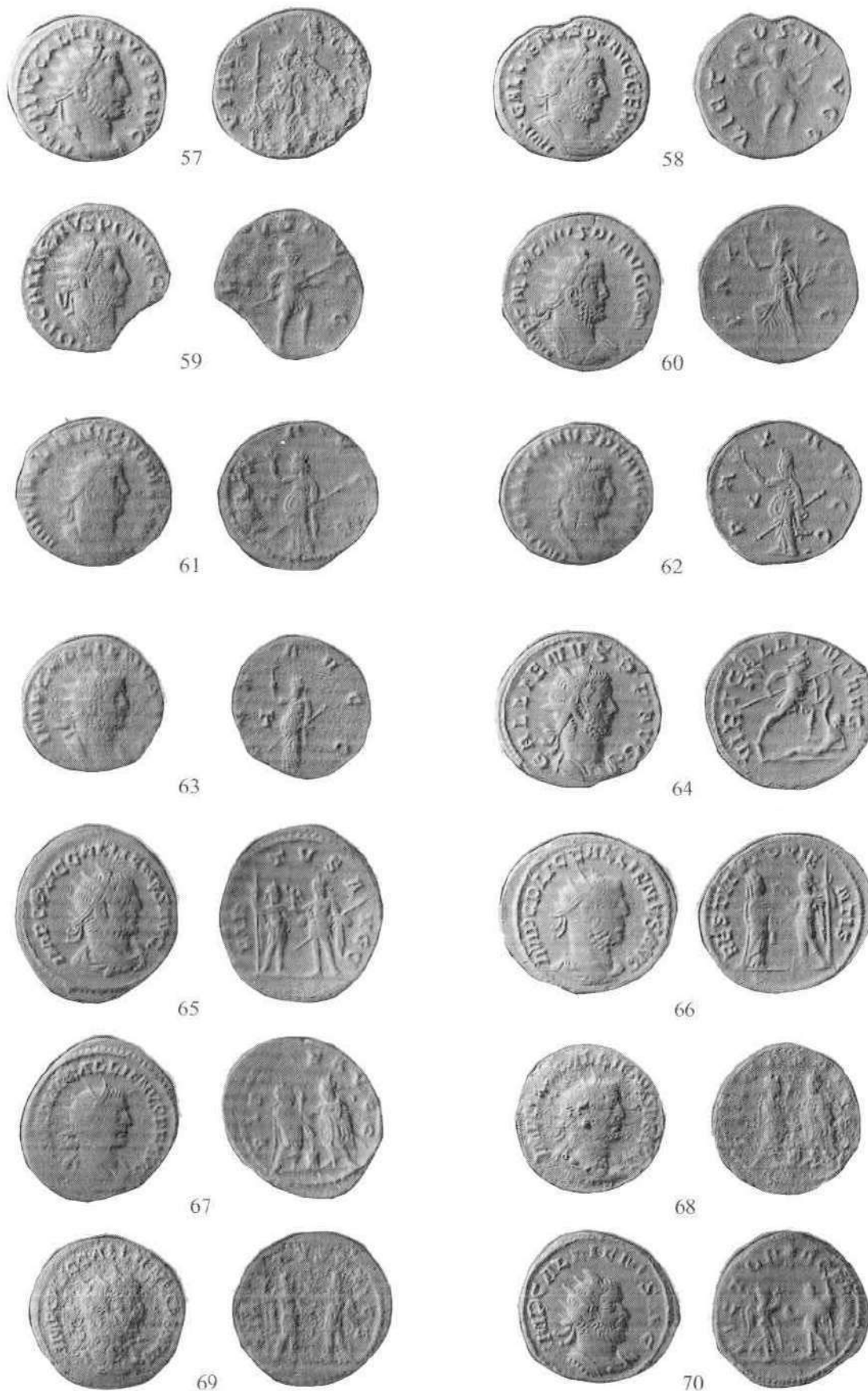
55

56

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (4)

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (5)

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

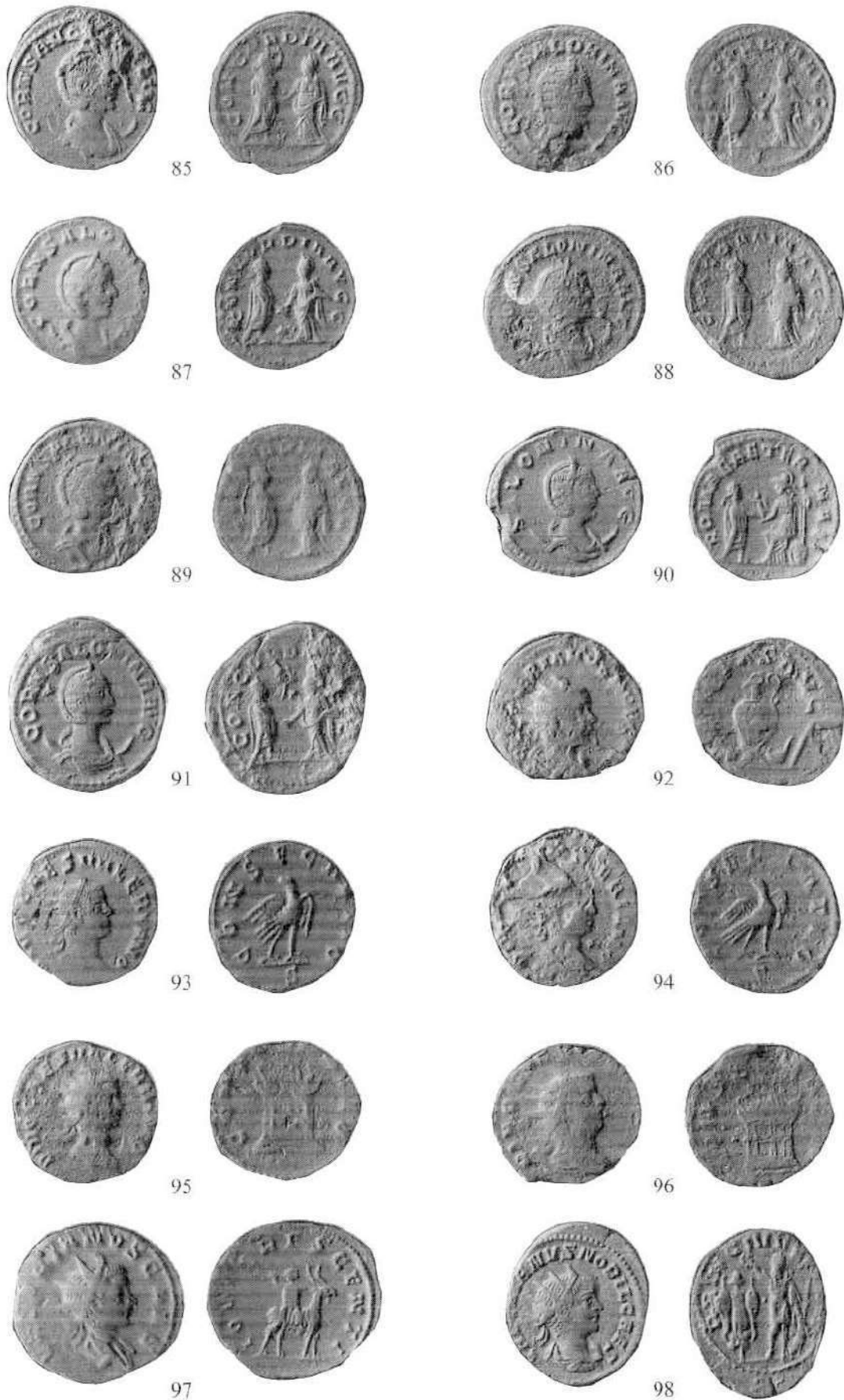
83

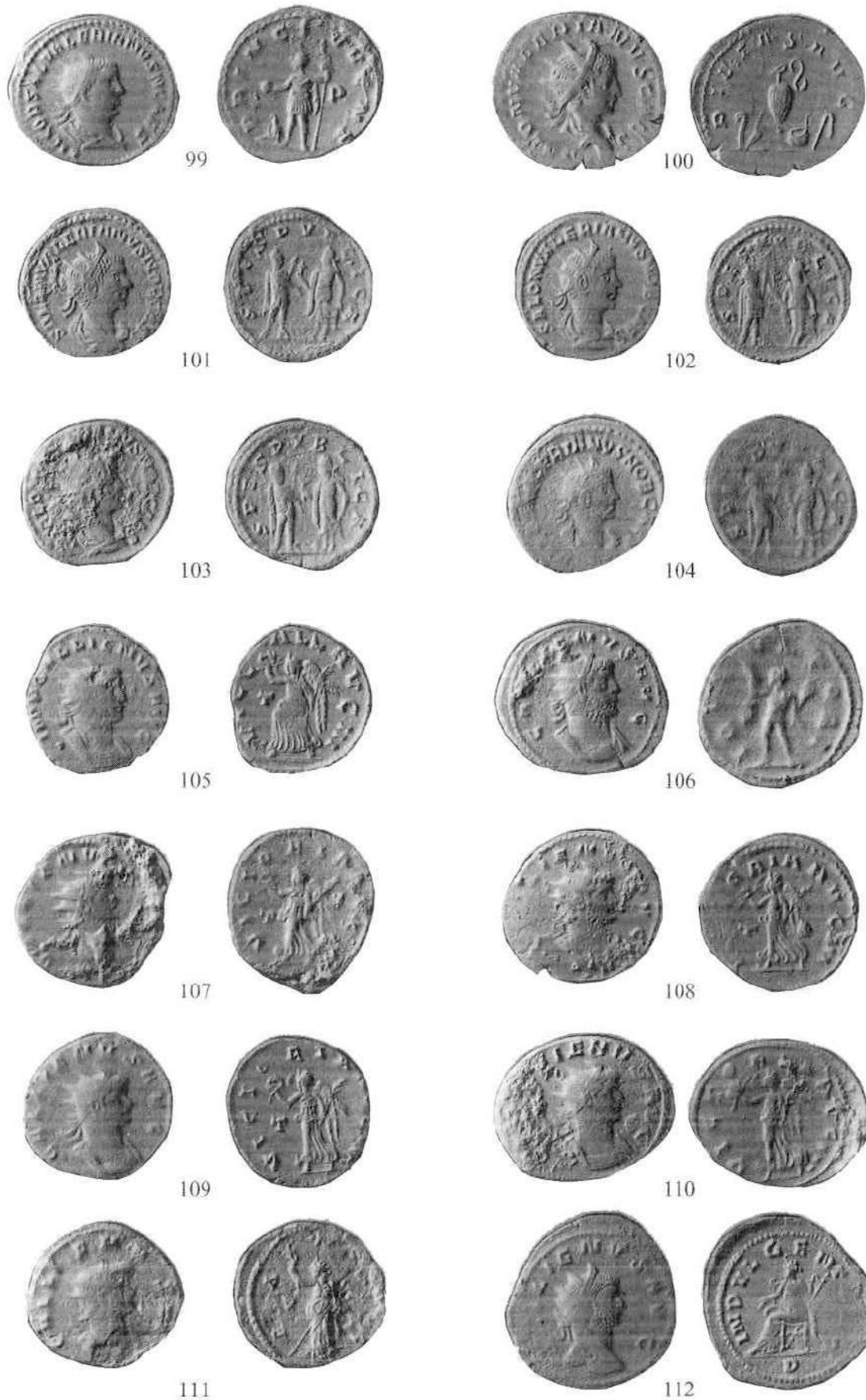
84

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (6)

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (7)

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (8)

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

RIPOLLÈS I GOZALBES, TRESOR DE LES ALQUERIES (9)